

УДК 159.922.736.4:159.947.5

© Н.О. Юдіна 2020

orcid.org/0000-0002-1545-8730

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2020.2.211920>

ЮДИНА Наталія Олександрівна

*доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка*

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ У ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМ ТИПОМ КОМУНІКАТИВНОГО РЕАГУВАННЯ

У статті представлено результати теоретичного та експериментального дослідження психологічних особливостей мотивації спілкування підлітків різної статі, які мають різний тип комунікативного реагування. У результаті теоретичного аналізу було виявлено, що проблема витоків та мотиваційних основ спілкування досі залишається дискусійною.

Дані експериментального дослідження особливостей мотивації спілкування хлопців та дівчат підліткового віку з різним типом комунікативного реагування засвідчили, що у підлітковому віці спостерігається високий рівень прагнення до людей та порівняно значний страх бути відкинутими. Також хлопці та дівчата підліткового віку мають певні відмінності у прояві афіліативних тенденцій: дівчата підліткового віку більше схильні до встановлення дружніх відносин з іншими, ніж хлопці, а хлопці більше бояться бути відкинутими у спілкуванні та взаємодії, ніж дівчата підліткового віку.

Більшість підлітків схильні до компетентної реакції у комунікативній ситуації, проте третині досліджуваних властиво поводити себе агресивно у спілкуванні, а ще третина опитаних хлопців та дівчат підліткового віку схильні до проявів залежності у комунікації. Хлопцям більше притаманний агресивний тип реагування, тоді як у дівчат переважає компетентний. Найменше вираженим у хлопців є залежний тип комунікативного реагування, а у дівчат — агресивний. Досліджуваним хлопцям підліткового віку, які демонструють високий рівень прояву страху бути відкинутим, більше притаманний залежний тип комунікативного реагування, а у дівчат підліткового віку зі зростанням рівня прояву прагнення до людей підвищується імовірність прояву компетентного типу комунікативного реагування.

Ключові слова: спілкування, мотивація спілкування, підлітковий вік, афіліативні тенденції, комунікативне реагування.

Постановка проблеми. Спілкування є важливою умовою людського існування. Завдяки спілкуванню людина пізнає світ, власну духовність, підтримує психологічний зв'язок з іншими людьми через засоби масової комунікації та безпосередні стосунки, без чого важко зберегти життєвий статус. В усі часи задоволення людиною своїх потреб відбувалось, як правило, за допомогою спілкування. Вже через це спілкування має стосунок до проблеми мотивації, будучи засобом задоволення потреб, потягів, бажань. Особливого значення спілкування набуває у підлітковому віці, оскільки є провідною діяльністю цього вікового періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні дослідження виявили, що розкриття психологічного аспекту спілкування передбачає вивчення цього феномену як міжособистісної взаємодії, його ролі у детермінації психічних процесів, функцій і станів. У психологічній науці спілкування є одним із важливих об'єктів аналізу. Одні дослідження зосереджуються на проблемах міжособистісних взаємин (О. Бодальов, М. Обозов та ін.); інші – спільної діяльності (Г. Андрєєва, М. Корнєв, А. Коваленко, Л. Орбан-Лембрик, М. Пірен та ін.); решта – структури діалогу (Г. Кучинський, М. Ночевник, В. Семиченко, В. Циба та ін.).

Вікові особливості спілкування у підлітковому віці були предметом дослідження І. Кона, Д. Майєрс, В. Мухіної, Ф. Райс, Д. Фельдштейна та ін. Відносини між підлітками та специфіку їх потреби у спілкуванні досліджували Л. Божович, Л. Виготський, Ж. Піаже, С. Рубінштейн та ін. Зокрема, К. Седих зазначає, що спілкування підлітка з однолітками є надзвичайно важливим фактором, що впливає на формування його особистості (Седих, 2015, с. 22).

Ці та інші підходи до вивчення психології спілкування та міжособистісних стосунків у підлітковому віці є свідченням загостреної уваги дослідників до даної проблеми і саме тому вона потребує подальшого детального аналізу в умовах сучасного соціуму.

У зв'язку з цим можна сформулювати **мету статті**, яка полягає в аналізі результатів теоретичного та емпіричного вивчення психологічних особливостей мотивації спілкування підлітків, які мають різний тип комунікативного реагування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уся система ставлень людини до інших осіб реалізується у спілкуванні. Його специфіка зумовлена тим, що в процесі спілкування суб'єктивний світ однієї людини розкривається для іншої, завдяки чому відбувається взаємний обмін діяльністю, інтересами, почуттями.

Спілкування можна визначити як систему цілеспрямованих і мотивованих процесів, що забезпечують взаємодію людей в колективній діяльності, реалізують суспільні і особистісні психологічні відносини та використовують специфічні засоби, перш за все, мову (Леонтьев, 1997).

Проблема витоків та мотиваційних основ спілкування досі залишається дискусійною. По-перше, неоднозначним є питання про те, чи виступає потреба у спілкуванні (або ж комунікативна потреба) специфічною, відмінною від інших соціальних чи духовних потреб, або ж вона є тільки різновидом останніх. По-друге, якщо потреба у спілкуванні все-таки існує, то яке її походження: є вона вродженою (базовою) або ж вторинною, тобто формується в онтогенезі у процесі соціалізації дитини (Кузнецова, 1999).

Мотив спілкування М. Лісіна розуміє як об'єкт спілкування, тобто мотивом у неї виступає інша людина, партнер по спілкуванню. Проте авторка додає, що мотив — це опредмечена потреба, а мотиви виростають з потреб, провідними з яких є потреба у враженнях, в активній діяльності, у визнанні та підтримці (Лісіна, 1986).

Проте Є. Ільїн зауважує, що подібні факти не спростовують тезу про вторинність потреби у спілкуванні, на чому б вона не базувалася. Навіть якщо це потреба в пізнанні себе та інших, у будь-якому випадку є лише окремим випадком прояву пізнавальної потреби (Ільїн, 2008).

Потрібно підкреслити, що потреба у власне спілкуванні, якщо така все ж існує, — це тільки одна з причин спілкування як виду активності людини. Через процес спілкування людина задовольняє потребу у враженнях, у визнанні і підтримці, пізнавальну потребу та багато інших потреб. Тому закономірним є виділення у зарубіжній психології такого збірного поняття, як «мотив афіліації», зміст якого є неоднорідним. Воно включає потреби контактувати з людьми,

бути членом групи, взаємодіяти з оточуючими, надавати і приймати допомогу (Ильин, 2009).

Отже, питання про наявність у людини власне потреби у спілкуванні, специфічної у порівнянні з іншими соціальними і духовними потребами, залишається відкритим. Це вимагає більш детального практичного вивчення проблеми. З метою вивчення психологічних особливостей мотивації спілкування у підлітковому віці нами було проведено емпіричне дослідження, у якому взяли участь 100 учнів підліткового віку шкіл м. Полтави (50 хлопців і 50 дівчат), віковий діапазон опитаних становив 11-14 років.

Проаналізуємо результати дослідження афіліативних тенденцій підлітків, які вивчалися нами за допомогою однойменної методики А. Мехрабіана. Ця методика дає змогу оцінити дві мотиваційні тенденції, які взаємопов'язані і співвідносяться з потребою афіліації — прагнення до людей і страх бути відкинутим (табл. 1).

Таблиця 1

Рівні прояву у підлітків афіліативних тенденцій (у %)

Рівень прояву Тенденції	Низький	Середній	Високий
Прагнення до людей	22	38	40
Страх бути відкинутим	40	38	22

Як свідчить аналіз таблиці, найбільше у підлітків проявляється високий рівень розвитку тенденції прагнення до людей (40 %). Це може бути свідченням того, що вони здатні до встановлення взаємних довірливих зв'язків, де кожний із партнерів ставиться до них прихильно, приймає їх, подружньому підтримує, симпатизує. Таке ставлення може бути спрямоване як на знайомих, так і на незнайомих людей. Також цим підліткам притаманне прагнення заводити дружбу, радіти іншим людям, співпрацювати і спілкуватися з ними у груповій взаємодії. Власне позитивне ставлення вони можуть виявляти у позитивних мовленнєвих висловлюваннях, дружельобному виразі обличчя, позі, жестикулюванні тощо.

Середній рівень розвитку тенденції прагнення до людей притаманний для дещо меншої кількості опитаних — 38 %. Можемо припустити, що вони сподіваються на позитивний

результат при спробі встановити контакти з новими людьми, проте водночас відчують страх, що їх очікування можуть не здійснитися. У таких досліджуваних може виникати внутрішнє напруження чи конфлікт. У випадку, якщо страх сильніший від очікування позитивного результату, він здатний блокувати у цих підлітків тенденцію прагнення до людей.

Решта досліджуваних (22 %) мають низький рівень розвитку тенденції прагнення до людей. Це може свідчити про те, що здебільшого їм властиве прагнення не контактувати з людьми, не встановлювати з ними особистих взаємин, перебувати від них на значній соціально-психологічній дистанції.

Щодо розвитку іншого аспекту афіліації – страху бути відкинутим, з аналізу таблиці можемо побачити, що найбільше серед досліджуваних проявляється низький рівень страху бути відкинутим (40 %). Такі підлітки зазвичай не бояться взаємодіяти з оточенням, надавати і приймати допомогу. Як правило, вони здатні до встановлення та збереження позитивних емоційних контактів із членами своєї групи.

Дещо менше серед опитаних виражений середній рівень страху бути відкинутим (38 %). У таких підлітків можливе існування певної боязні перед спілкуванням з іншими, зокрема і з однолітками, періодичне бажання уникати контактів. Також можемо припустити, що для них дуже важливою є думка оточуючих, вони прагнуть бути прийнятими у певному колі спілкування і можуть бути чутливими до різних виявів уваги щодо них.

Значно менш вираженим у досліджуваних підлітків є високий рівень страху бути відкинутим (22 %), що може призводити їх до стійкого прагнення уникати ситуацій, в яких вони можуть виявитися знедоленими, а також до низки суворих внутрішніх заборон, які здатні слугувати в якості захисту від небезпеки піддати себе ризику відкидання.

Проаналізуємо отримані дані окремо за показниками хлопців і дівчат. Порівняльний аналіз розвитку тенденції «Прагнення до людей» подано на рис. 1.

Проаналізувавши дані діаграми, можемо побачити, що тенденція прагнення до людей у досліджуваних хлопців і дівчат підліткового віку проявляється майже однаковою мірою, проте серед хлопців більше представлений низький рівень розвитку

цього прагнення, ніж серед дівчат (24 % проти 20 % відповідно), так само, як і середній рівень (40 % проти 36 % відповідно).

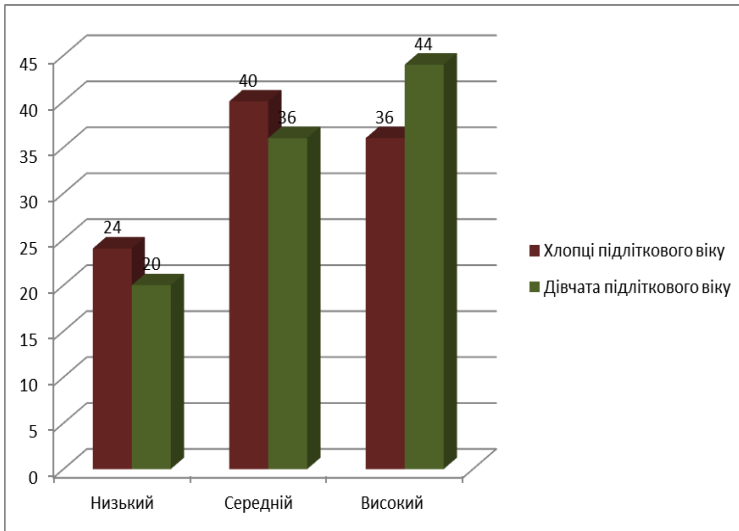

Рис. 1. Рівні прояву у хлопців та дівчат підліткового віку тенденції «Прагнення до людей» (у %)

Високий рівень прагнення до людей більше притаманний дівчатам, ніж хлопцям (44 % проти 36 % відповідно), тому можна стверджувати, що дівчата підліткового віку дещо більш схильні до встановлення дружніх відносин з іншими, ніж хлопці.

Далі проаналізуємо дані за тенденцією «Страх бути відкинутим» (рис. 2).

Проаналізувавши дані діаграми, можемо побачити, що тенденція страху бути відкинутими у досліджуваних хлопців і дівчат підліткового віку проявляється майже однаково, проте серед дівчат більше представлений низький рівень вияву даної тенденції, ніж у хлопців (44 % проти 36 % відповідно). Середній рівень вияву даної тенденції є більш притаманним хлопцям (40 % проти 36 % у дівчат), так само, як і високий (24 % проти 20 % відповідно). Тому можемо говорити, що хлопці дещо більше бояться бути відкинутими у спілкуванні та взаємодії, ніж дівчата підліткового віку.

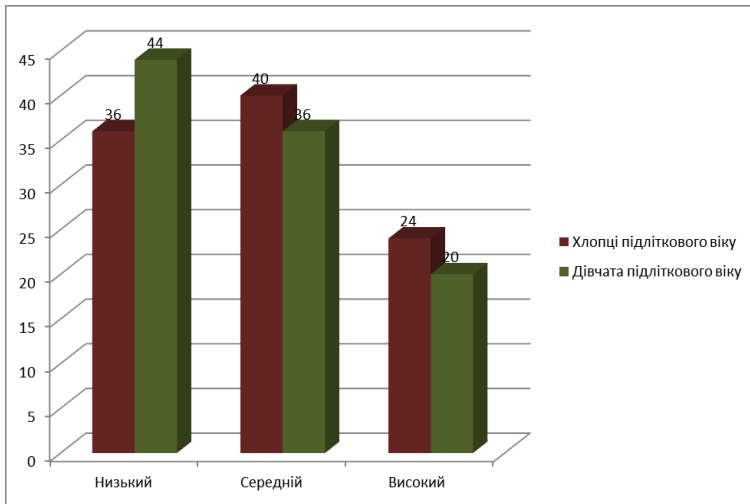

Рис. 2. Рівні прояву у хлопців та дівчат підліткового віку тенденції «Страх бути відкинутим» (у %)

Наступним етапом емпіричного дослідження було визначення переважаючого типу комунікативного реагування у дівчат та хлопців підліткового віку за результатами проведення методики «Тест комунікативних умінь» (за Л. Міхельсоном, адаптація Ю. Гільбуха). З'ясувалося, що домінуючим типом комунікативного реагування у підлітків є компетентний (40%). Такі підлітки прагнуть більше до партнерських стосунків у спілкуванні. Для них не складно передбачити подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування, передбачити події, спираючись на розуміння почуттів, думок, намірів учасників комунікації. Так само у цих досліджуваних добре розвинена чутливість до характеру і відтінків людських взаємин, що допомагає їм швидко і правильно розуміти те, що люди говорять одне одному в контексті певної ситуації, конкретних відносин. Їм не складно обрати тему для розмови або підтримати тему, обрану співрозмовником.

Однаково у досліджуваних виявляються залежний та агресивний типи комунікативного реагування. Досліджувані з перевагою залежного типу у спілкуванні (30%) не прагнуть брати ініціативу у свої руки, вони вважають за краще, щоб

ініціативу проявляв партнер. Ці досліджувані не схильні обирати складні шляхи, які можуть привести їх до непорозуміння з партнером чи навіть до конфлікту. Очевидно, це пов'язано з тим, що у них слабо розвинена здатність передбачати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування (сімейного, ділового, дружнього). Частіше за все ці підлітки схильні підлаштовуватися у спілкуванні під співрозмовників, поступаються їм, погоджуються з темами розмови, які обирають їхні партнери по спілкуванню, навіть якщо хотіли б обговорити щось інше.

Досліджувані з перевагою агресивного типу реагування у спілкуванні (30%), на відміну від тих, хто дотримується залежних способів реакцій, схильні домагатися бажаного агресивною поведінкою, маніпуляціями, що в свою чергу згубно позначається на спілкуванні з оточуючими і сприяє ізоляції цих підлітків.

Проаналізуємо дані окремо за показниками хлопців і дівчат підліткового віку (рис. 3).

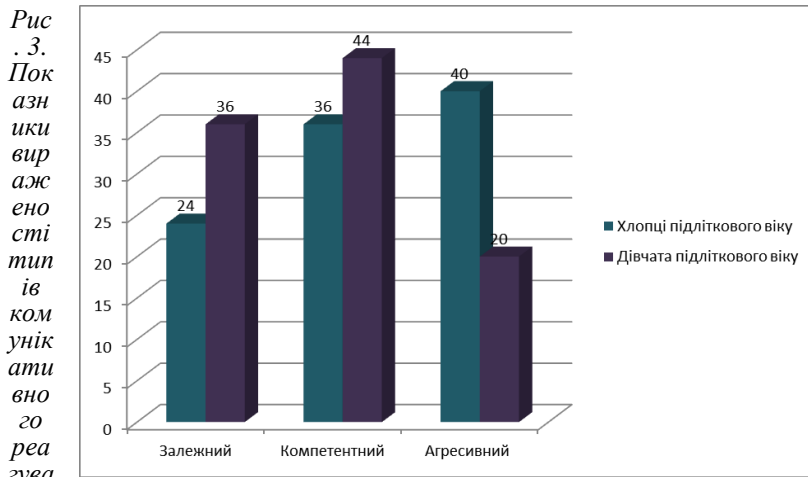

Рис. 3. Показники вірогідності в різних типах комунікативного реагування у хлопців та дівчат підліткового віку (у %)

Здійснивши аналіз даних діаграми, можемо помітити певні відмінності. Так, залежний тип комунікативного реагування більше притаманний дівчатам підліткового віку, ніж хлопцям (36% проти 24%), так само, як і компетентний (44% проти

36 % відповідно), а от агресивний тип комунікативного реагування більше властивий хлопцям, ніж дівчатам (40 % проти 20 %). Загалом у хлопців переважає агресивний тип реагування (40 %), тоді як у дівчат провідним є компетентний (44 %). У хлопців найменш вираженим є залежний тип (24 %), а у дівчат – агресивний (20 %).

Доцільно визначити характер зв'язку між специфікою мотивації спілкування хлопців та дівчат підліткового віку та притаманним їм типом комунікативного реагування. Для встановлення такого зв'язку між змінними ми скористались методами математичної обробки даних, а саме точковим бісеріальним коефіцієнтом кореляції r_{pb} . (Сидоренко, 2002). Детальне обчислення проводилось нами за допомогою пакету статистичних комп'ютерних програм IBM SPSS Statistics for Windows, Version 20.0. В узагальненому вигляді отримані результати представлені у табл. 3.

Таблиця 3

Обчислення кореляції між афіліативними тенденціями та типом комунікативного реагування хлопців та дівчат підліткового віку

Афіліативні тенденції <i>Тип комунікативного реагування</i>	Хлопці		Дівчата	
	Прагнення до людей	Страх бути відкинутим	Прагнення до людей	Страх бути відкинутим
Залежний	0,157	0,399*	0,106	0,201
Компетентний	0,102	0,217	0,404*	0,220
Агресивний	0,190	0,245	0,145	0,154

Примітка: * – $p \leq 0,05$

Виходячи з отриманих даних, можемо говорити, що статистично значуща лінійна кореляція спостерігається між залежним типом комунікативного реагування хлопців підліткового віку та їх страхом бути відкинутими ($p \leq 0,05$) з показником 0,399. У дівчат підліткового віку статистично значуща лінійна кореляція спостерігається між компетентним типом комунікативного реагування та прагненням до людей ($p \leq 0,05$) з показником 0,404. Отже, можемо стверджувати, що хлопцям підліткового віку, які демонструють високий рівень прояву страху бути відкинутим, більше притаманний залежний тип комунікативного реагування, а у дівчат підліткового віку зі зростанням рівня прояву прагнення до людей підвищується

імовірність прояву компетентного типу комунікативного реагування.

Висновки і перспективи подальших розвідок. За результатами дослідження можемо зробити висновок, що у підлітковому віці спостерігається високий рівень прагнення до людей та порівняно значний страх бути відкинутими. Хлопці та дівчата підліткового віку мають певні відмінності у прояві афіліативних тенденцій: дівчата підліткового віку дещо більше схильні до встановлення дружніх відносин з іншими, ніж хлопці, а хлопці дещо більше бояться бути відкинутими у спілкуванні та взаємодії, ніж дівчата підліткового віку.

Більшість опитаних схильні до компетентної реакції у комунікативній ситуації, проте третині підлітків властиво поводити себе агресивно у ситуації спілкування, а ще третина хлопців та дівчат підліткового віку схильні до проявів залежності у спілкуванні. Хлопцям більше притаманний агресивний тип реагування, тоді як у дівчат переважає компетентний. Найменше вираженим у хлопців є залежний тип комунікативного реагування, а у дівчат – агресивний.

Отже, у хлопців та дівчат підліткового віку із різною мотивацією спілкування домінують різні типи комунікативного реагування, причому у підлітків різної статі переважають відмінні типи комунікативного реагування та рівні мотиваційних прагнень у спілкуванні.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми, що вивчається. Перспективи подальших розвідок з обраної тематики полягають у виявленні зв'язку між типом комунікативного контролю та особливостями мотивації спілкування у підлітків. Це може стати предметом наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

- Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 512 с.
- Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 576 с.
- Кузнецова И. В. Потребность человека в эмоционально-доверительном общении. *Психология XXI века : тезисы Международной межвузовской научно-практической студенческой конф.* Санкт-Петербург : Издательство С.-Петербургского университета, 1999. С. 47–48.

- Леонтьев А. А. Психология общения. Москва : Смысл: Академия, 2005. 368 с.
- Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. Москва : Ворохец, 1986. 358 с.
- Седих К. В., Моргун В. Ф. Делінквентний підліток : навч. посіб. Київ : Слово, 2015. 272 с.
- Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург : Речь, 2002. 350 с.

References

- Ilin, E. P. (2008). *Motivatsiya i motivy [Motivation and motives]*. St. Petersburg: Piter [in Russian].
- Ilin, E. P. (2009). *Psihologiya obscheniya i mezhlchnostnyh otosheniy [Psychology of communication and interpersonal relationships]*. St. Petersburg: Piter [in Russian].
- Kuznetsova, I. V. (1999). Potrebnost cheloveka v emotsionalno-doveritelnom obschenii [The need of a person for emotional and trustful communication]. *Psihologiya XXI veka: Tezisy Mezhdunarodnoy mezhvuzovskoy nauchno-prakticheskoy studencheskoy konferentsii [Psychology of the XXI century: Theses of the International inter-university scientific and practical student conference]*.(pp. 47-48) St. Petersburg: St. Petersburg university publishing house, [in Russian].
- Leontev, A. A. (2005). *Psihologiya obscheniya [Psychology of communication]*. Moscow: Smysl: Akademia [in Russian].
- Lisina, M. I. (1986). *Problemy ontogeneza obscheniya [Problems of communication ontogenesis]*. Moscow: Vorohets [in Russian].
- Sedykh, K. V., & Morhun, V. F. (2015). *Delinquent teenager: a textbook [Delinkventnyi pidlitok: navchalnyi posibnyk]*. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
- Sidorenko, E. V. (2002). *Metody matematicheskoy obrabotki v psihologii [Methods of mathematical processing in psychology]*. St. Petersburg: Rech [in Russian].

N. Yudina

PECULIARITIES OF COMMUNICATION MOTIVATION OF TEENAGERS WITH DIFFERENT TYPE OF COMMUNICATIVE RESPONSE

The article presents the results of theoretical and experimental research of psychological peculiarities of communication motivation of teenagers of different gender, who have different type of communicative response. As a result of theoretical analysis, it is found that the problem of the origins and motivational bases of communication is still debatable.

As a result of the analysis of the experimental research of the peculiarities of communication motivation of teenage girls and boys with different types of

communicative response, we have concluded that in adolescence there is a high level of striving for people and a relatively significant fear of rejection. Also, teenage boys and girls have some differences in affiliation tendencies: teenage girls are more likely to be friends with others than boys, and boys are more afraid of being rejected in communication and interaction than teenage girls.

Most teenagers are inclined to competent response in a communicative situation, but a third part of the respondents tend to behave aggressively in a communicative situation, and a third part of the interviewed boys and girls are inclined to show dependence in communication. Boys are more likely to have an aggressive type of reaction, whereas girls are more likely to be competent. Boys express the dependent type of communicative response as the least, and girls express the aggressive type as the least. Teenage boys who exhibit a high level of fear of rejection are more likely to have a dependent type of communicative response, and teenage girls are more likely to develop a competent type of communicative response with increasing the level of striving for people.

Keywords: *communication, communication motivation, adolescence, affiliative tendencies, communicative response.*

Надійшла до редакції 19.06.2020 р.